

9. Преображенский Ф. А. Вопросы крестьянского самоуправления. Сельские учреждения и должностные лица / Ф. А. Преображенский. — М. : Унив. тип., 1893. — 93 с.
10. ДАЮ. — Ф. 1014. — Оп. 1. — Спр. 1.
11. ДАЧО. — Ф. 128. — Оп. 3. — Спр. 795.
12. Общее губерпское учреждение // СЗРИ. — 1876. — Т. II, ч. I.
13. Калистратов А. Песколько вшчатаспей по случаю поверки и подписания первой уставной грамоты в Киевской губернии, в с. Мировке, уезда Киевского / А. Калистратов. — К. : Тип. Давиденко, 1862. — 28 с.
14. Ребрип И. Крестьяпская реформа 1861 года в Екатеринославской губернии (исторический очерк) / И. Ребрип // Памятная книжка и адрес-календарь на 1903. — Екатеринослав, 1903. — С. 32–186.

УДК 340.111

Г. М. Чувакова

ПОНЯТТЯ ФАКТИЧНОГО СКЛАДУ В СИСТЕМІ КАТЕГОРІЙ ПРАВознавства

Підставами виникнення, припинення та трансформацій правовідносин (юридичними фактами) у загальній теорії права визнаються обставини реального життя, з якими норми права пов'язують установлення, зміну чи припинення правовідносин [1, 90]. Але для досягнення правових наслідків частіше за все недостатньо наявності одного юридичного факту. Потрібний вже не один, а декілька взаємозалежних юридичних фактів. Така сукупність юридичних фактів традиційно іменується фактичним складом, або юридичним складом [2, 292]. Термін «фактичний» використовується в даному випадку тому, що на відміну від інших складів, які мають юридичне значення (склад правовідношення, склад правопорушення тощо), мова тут йде про юридичні факти.

Фактичний склад може бути визначений законом конкретно, із зазначенням всіх його елементів. Наприклад, для одержання пенсії за віком має значення сукупність юридичних фактів достатньо різнорідних за своїм характером: досягнення пенсійного віку, наявність необхідного виробничого стажу, заява майбутнього пенсіонера, рішення про призначення пенсії. Усі ці умови докладно визначені законом. За відсутності одного з цих фактів пенсійне правовідношення не виникає [3, 446–450].

Проте праву відомі фактичні склади, які характеризуються лише загальними ознаками. Такими є, наприклад, підстави для розірвання шлюбу (фактичний розпад сім'ї, відсутність нормальних умов для спільного життя і виховання дітей); для вирішення питання щодо позбавлення батьківських прав або відібрання дитини (незабезпечення одним із батьків умов для нормального розвитку і виховання дітей); для відновлення пропущеного терміну позовної давності (за наявності поважних причин). Такі загальні склади необхідні в тих випадках, коли мова йде про складні обставини, конкретне визначення яких законом призвело б до зайвої формалізації [4, 282].

У деяких випадках, коли визнається наявність фактичного складу, який служить підставою виникнення правовідношення, один з елементів складу поглинається при виникненні правовідношення і, надалі, правовідношення реалізується відповідно до іншого елемента. Так, при влаштуванні молодого фахівця на роботу трудові відносини із підприємством або організацією виникають на підставі направлення на роботу і трудового договору. Однак, виникнувши на підставі такого фактичного складу, подальше трудове правовідношення здійснюється відповідно до трудового договору. Інші акти (направлення на роботу, обрання за конкурсом тощо) вичерпуються в момент укладення договору.

Фактичний склад слід відрізнити від послідовних етапів, необхідних для завершення формування моделі правовідношення, його виникнення та розвитку. В юридичній літературі висловлювалися різні думки щодо питання про те, коли виникає правовідношення — у момент завершення останнього етапу в ланцюзі послідовних дій або кожна з дій, хоча і не породжує правовідносини в цілому, але пов'язана із тими або іншими правами й обов'язками [5, 105].

Аналіз категорії фактичного складу припускає з'ясування юридичного значення окремих його елементів, що представляє значну складність, оскільки до числа елементів фактичного складу можуть належити такі події та дії, що самі по собі не мають юридичного значення (наприклад, аморальний вигляд і негідна поведінка батьків, що призвели до позбавлення батьківських прав, складаються з різних аморальних вчинків, кожен з яких сам по собі може не тягти за собою юридичних наслідків). В інших випадках мають місце такі події або дії, що є юридично значущими, але правовідносини не породжують (наприклад, виробничий стаж може бути недостатнім для одержання пенсії за старістю, але має значення для одержання допомоги з тимчасової непрацездатності, надбавок за вислугу років).

Існує думка, що «...відповідно до гіпотези норми, реалізованої в правовідношенні, потрібна наявність не одного, а декількох юридично значущих фактів, які у своїй сукупності створюють фактичний склад, говорячи точніше, — юридико-фактичний склад даної конкретної ситуації, що правореалізується (правового випадку, справи)». Належний доказ наявності або відсутності відповідних юридичних фактів (усього юридико-фактичного складу), якого вимагає процесуальне право, створює юридико-процесуальну сторону (і складову частину) будь-якого конкретного правовідношення. При цьому наявність деяких юридичних фактів презюмується (наприклад, презумпція знання чинного закону, презумпція невинності, презумпція цивільно-правової дієздатності дорослої фізичної особи, презумпція об'єктивності суб'єкта правозастосування тощо), доки не буде у встановленому порядку доведено зворотне [6, 507].

Серед багатьох поглядів щодо категорії фактичного складу виділяється позиція С. Ф. Кечек'яна [7, 162–171], який, власне кажучи, не визнає особливе буття категорії фактичного складу, оскільки, на його думку, лише останній факт цього складу породжує правовідношення, і тільки він є юридичним фактом. Але з цією думкою не можна погодитися, тому що останній за часом

настання факт не зміг би привести до правових наслідків, якби він не відбувався у сполученні з іншими фактами, зазначеними в нормі права.

На думку О. С. Йоффе і М. Д. Шаргородського, фактичний склад представлений як «сукупність юридичних фактів, настання яких необхідне для виникнення передбачених правових наслідків» [8, 253].

С. С. Алексеев дає таке визначення фактичному складові: «Фактичний склад є сукупність двох або декількох юридичних фактів, які необхідні для настання юридичних наслідків» [9, 98].

Найбільш цікавою уявляється точка зору Н. М. Коркунова, який зазначає: «Фактичним припущенням застосування юридичної норми звичайно є наявність не одного факту, а декількох. Сукупність усіх обставин, наявність яких є умовою застосування юридичної норми, називається складом фактичних припущень» [10, 201].

Можна вважати, що в юридичній літературі найбільш поширена точка зору на фактичний склад як комплекс різnorідних, самостійних життєвих обставин, кожна з яких може мати значення самостійного юридичного факту. За цим принципом фактичний склад слід відрізнити від складного юридичного факту, тобто від обставини, що має складну будову і, таким чином, може бути виражена в різних характеристиках, але яка все ж таки залишається одним фактом. Такою складною обставиною, що має цілу сукупність взаємозалежних характеристик, є, наприклад, правопорушення. У цьому плані навряд чи є прийнятною пропозиція, спрямована на ототожнення фактичного складу і складного юридичного факту [11, 112].

Інша важлива риса фактичного складу полягає у тому, що життєві обставини, які входять до нього, створюють певну систему. Як і в будь-якій системі, елементи фактичного складу знаходяться у взаємозв'язку і взаємозалежності. Причому кінцевий ефект (даний правовий наслідок) є результатом усього комплексу фактів — фактичного складу в цілому.

Між елементами фактичного складу існують двоякі зв'язки: по-перше, як усі явища дійсності, вони знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії. По-друге, ці елементи пов'язані між собою юридичними відносинами, часто досить складними. Таким чином, елементам фактичного складу властивий специфічний системний спосіб зв'язку [12, 26]. Спосіб зв'язку елементів [13, 106] визначає функціонування фактичного складу як складної системи. В конкретних ситуаціях для розвитку фактичного складу необхідна досить складна взаємодія фактичних і юридичних відносин. Юридичний зв'язок призводить до розвитку фактичного складу, а накопичення наступного факту визначає розгортання будь-яких юридичних зв'язків.

У ролі системи фактичний склад набуває нової якості, яка не властива його елементам. Такою якістю є правовий наслідок. Лише всі елементи складу у сукупності спричиняють правовий наслідок. Окремі елементи фактичного складу такої властивості не мають.

Поряд із юридичними фактами, як елементами фактичного складу, для забезпечення внутрішнього зв'язку і конкретизації самого складу серед його елементів існують юридично значущі умови.

Юридично значущі умови не слід змішувати з юридичними фактами, що за тими або іншими поглядами виведені за рамки конкретних складів. Іноді такого роду факти теж називають «умовами», наприклад умови дійсності угоди, умови звільнення від відповідальності тощо. Мова йде, як уявляється, про різні явища. У даному випадку термін «умови» поєднує сукупність пов'язаних юридичних фактів. Щоб раціонально побудувати нормативний акт, елементи фактичних складів, що повторюються, можуть бути винесені до його загальної частини та врегульовані спеціальними нормами. Частіше за все за рамки складів виносять їхні процедурно-процесуальні елементи.

Наведені погляди щодо компонентів фактичного складу дають можливість визначати фактичний склад не тільки як систему юридичних фактів, але й юридично значущих умов. Таким чином, уточнене визначення фактичного складу може бути сформульоване у такий спосіб: фактичний склад — це система юридичних фактів і юридично значущих умов, передбачених нормами права як підстава для настання правових наслідків.

Література

1. Харитонова О. І. Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії): Монографія. — О.: Юрид. л-ра, 2004 — 328 с.
2. Общая теория государства и права: В 2 т. Т. 2. Теория права / Под ред. М. П. Марченко. — М.: Зерцало, 1998. — 656 с.
3. Чувакова Г. М. Понятие и содержание фактического состава // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. — О., 2001. — Вип. 10–11. — С. 446–450.
4. Проблемы общей теории права и государства / Под ред. В. С. Персеяшца. — М.: Норма-Ипфра, 1999. — 832 с.
5. Чувакова Г. М. Дефектність фактичних складів: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. — О., 2004. — 198 с.
6. Персеяшца В. С. Общая теория права и государства: Учебник. — М.: НОРМА, 2000. — 552 с.
7. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. — М.: АП СССР, 1958. — 186 с.
8. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. — М.: Госюриздат, 1961. — 381 с.
9. Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия. — М.: Статут, 2000. — 252 с.
10. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2003. — 430 с.
11. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. П. И. Матузова и А. В. Малько. — М.: Юрист, 1997. — 112 с.
12. Исаков В. Б. Фактический состав в механизме правового регулирования. — М.: Саратов. ун-т, 1980. — 127 с.
13. Исаков В. Б. Фактические составы как основания возникновения правоотношений // Правоведение. — 1972. — № 4. — С. 126.